

Araştırma Makalesi / Research Article

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date

01.06.2019

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date

25.10.2019

Dr. Mehmet Akif DUMAN

Johannes Gutenberg Üniversitesi
Türkoloji
Mainz- Almanya
akifduman@live.de

**PRAGMATİZM (PRAGMATİSM) VE PRAGMATİSİZM (PRAGMATİCİSM)
ARASINDAKİ FARK ÜZERİNDEN
ABDÜLHAK ŞİNASİ HİSAR'IN "FAHİM BEY VE BİZ" ROMANI**

Öz

"Pragmaticism" C. S. Peirce'ün (1839- 1914) 1905'ten itibaren düşünce sistemini ifade etmek için kullandığı terimdir. Pragmatizmin kurucusu olarak Peirce, zaman içerisinde pragmatizm terimi altında yer alan içerikle arasına mesafe koyma gereği hisseder. Bu yeni kavramı daha ziyade birçok pragmatist tarafından pragmatizmle gerçeğin temel bir ilkesi olarak öğretilen "göreceli fayda" felsefesine karşı çıkmak için kullanır. Pragmatik kavramının yazarların pençelerine düştüklerinde beklenilmesi gereken en nankör şekilde suiistimal edildiklerini düşünür. Durumu ironik ve aslında dramatik olarak izah eder. Peirce evladını çocuk tacirlerinden uzak tutmak maksadı ile ve daha yüksek bir amaca ulaşmak için bir veda öpücüğü vererek terk etmektedir (CP 5. 414; Peirce 1991, 432). Bu kavramsal ayrım yirminci yüzyılın en baskın felsefi fikri dahi addedilebilecek (CP 6.501, bkz. CP 5.415) pragmatizmin hem dönüm hem de kırılma noktasıdır. Bu makale ile maksadımız hem bu ayrımı netleştirmek hem de eylemsel döngünün en iyi kullanıldığı romanlardan olan "Fahim Bey ve Biz"de bunu tatbik etmek ile pragmatizmin *edebi metin tahlilinde* ne kadar işlevsel olduğunu göstermektir.

Anahtar kelimeler: Pragmatizm, Pragmatizm, Ch. S. Peirce, W. James, F. C. S. Schiller, J. Dewey, edimibilim, Abdülhak Şinasi Hisar, Fahim Bey ve Biz.

**ABDÜLHAK ŞİNASİ HİSAR'S NOVEL "FAHİM BEY VE BİZ" BASED ON THE
DIFFERENCE BETWEEN PRAGMATISM AND PRAGMATİCİSM**

Abstract

"Pragmaticism" is the term used by C.S. Peirce (1839-1914) from 1905 to express his thought system. As the founder of pragmatism, Peirce feels the necessity of distancing himself from the content that has gradually accumulated under the concept of pragmatism. He uses this new term rather to oppose the philosophy of relative benefit, which is taught by many pragmatists as a basic principle of pragmatism and reality. Peirce thinks the concept of pragmatics has been abused in the clutches of the authors in the most ungrateful way, as it was expected. He describes the situation as ironic and in fact dramatic. Peirce leaves his child with a goodbye kiss, to keep him away from kidnappers and to reach a higher destiny (CP 5. 414, Peirce 1991, 432). This conceptual difference is both the turning point and the breaking point of pragmatics, which can be described as the most dominant philosophical idea of the 20th century (CP 6.501, s. CP 5.415). My intention with this article is to clarify both this difference and to show how pragmatics is functional in the analysis of literary texts, by applying it to the novel "Fahim Bey ve Biz", in which the cycle of actions belongs to the best.

Keywords: Pragmatism, Pragmaticism, Ch. S. Peirce, W. James, F. C. S. Schiller, J. Dewey, Abdülhak Şinasi Hisar, Fahim Bey ve Biz.

Giriş yahut Cash Value

Peirce bir mektubunda kendi anlayışını; pragmatizm altında Schiller, James, Dewey, Royce ve diğerlerinin felsefesinden anlaşılan şeyden ayırmak istediğini izah eder. Eski formu pragmatizm olan öğretisi şimdi “pragmaticism” olarak anlaşılmalıdır (CP 8.205)¹. Çocuk tacirlerinden kendini muhafaza edecek kadar çirkin olan (CP 5.414) bu yeni kavrama eklenen hece küçük bir değişiklik gibi görünmesine rağmen büyük bir değişimin hatta kırılmanın işaretidir.

Peirce’ün duyduğu temel rahatsızlığa James’in hakikati “cash value” (nakit değeri) olarak değerlendirmesi misal verilebilir. James’in pragmatizm üzerine en etkili ders dizisi 1907’de *Pragmatism: A New Name for Some Old Ways of Thinking* (Pragmatizm: Bazı Eski Düşünme Biçimleri İçin Yeni Bir İsim) olarak yayımlanır. James için bir teorinin değeri “nakit değeri” ile ölçülmelidir. Doğruluk veya yanlışlıkları bizim için bir fark yaratmazsa, teori gereksizdir ve yanlış olarak adlandırılabilir. Aynı pratik sonuçlara yol açan iki teori James için aynı anlama sahiptir. Tartışılan terimlerin belirsizliklerinin giderilmesi ile James için birçok felsefi tartışma çözülebilir, böylece her iki teorinin de sezgisel gerekçeleri muktedir olarak kabul edilebilir (James 1975, 27 vd). Örneğin, dünyanın bir *birlik* olarak anlaşılabilmesi görüşü birçok yönden doğrudur, başka açılardan dünya bir *çokluk* olarak anlaşılmalıdır (James 1975, 66-70). James tarafından temsil edilen hakikate yönelik en büyük eleştiri bir şeyin ancak faydalı olduğunda doğru olacağı ve ona inanılabileceği görüşüdür. Bu eleştiriye cevap olarak James, 1909 yılında konuyla ilgili derslerini ve yazılarını *The Meaning of Truth: A Sequel to Pragmatism* (Hakikatin Anlamı: Pragmatizme Bir Netice) adıyla yayımlar. James burada pozisyonunu savunur ve olası karşı tavırların gerekçesini sorgular. “Fahim Bey ve Biz” romanının temel meselesi de bu çatışmadır. Fahim Bey hayatı boyunca bir şey elde etmek için çalışır. Mesela evvelce Bursa Valisi bulunduğu sırada babasını iyi tanımış olan bir Paşa günün birinde Sadrazam olur. Fahim Bey’in tebriklerini kabul ederken babasının ve kendisinin ne halde bulduklarını sorar ve kendisine yakında rütbe, nişan veya memuriyet ve maaş, herhalde bir lütfu olacağına dair söz verir (FB 15). Fahim Bey nesnel bir karşılık, bir fayda bekler. Fakat bir netice çıkmadığında Paşa’ya durumu sorunca aldığı cevap pragmatizmin de temelindeki çelişkiyi işaret eder: “Evet evladım, doğrusu size hiçbir şey yapamadım. Fakat hiç olmazsa düşündüm ya!” (FB15). Düşünmek, tahayyül etmek yahut tasavvur etmek ne derece yapmaktır?

1. Tutunamayan yahut Tembel Fahim Bey

Peirce’e göre pragmatizm felsefi bir sistem değildir. O sadece bir *düşünme yöntemi*dir (CP 8. 206, II 539). Hatta pragmatizm felsefi bir sistem olmadığı gibi “felsefe” de değildir (CP 8. 207). Russell nazarında zamanın entelektüel atmosferine uyan yeni bir felsefedir ([1909]/ 1971, 61). Horkheimer’ya göre ise modern düşünce, pragmatizmde kendi tasavvurunu sağladığı gibi, bu bakış açısıyla bir felsefe yapmaya çalışmıştır (1967, 48). Disiplin olarak adı ne olursa olsun pragmatik ufuk genel bilgimizin ahlaki bakımdan sahip olduğumuz malumata uyarlanmasıdır (CP 5.1) (bkz. Fisch 1964, 442). Şu hâlde pragmatik için en mühim sorunlardan biri ahlak ve hakikat çatışmasıdır.

Sırf babasının gönlü razı olsun diye koca bir konak kiralayan (FB 14), Londra Sefareti kâtabi tayin olunmasının hayalinde açtığı ufkun genişliği ve ruhunda hasıl ettiği tesir ile kocaman bir esvap sandığını dolduran (FB 21), arkadaşını bir hamlede tıbbiyeye yazdırmaya muvaffak olduğu halde kendisi için, senelerce hiçbir harekete geçmeyen (FB 14), Aslan Hanı’nda oynadığı şirketçilik oyununda sevdiklerini şirketinde hayali vazifelere yerleştiren (FB 54) (hatta şirketin uğradığı bir buhranda arkadaşlarından habersiz zor günler için sakladığı parayı açığa çıkarmak ile övgü toplayan, FB 88) Fahim Bey odacıya göre evliya gibi biridir (FB 50). Fakat Çamlıcadaki enişte “Esasen içinde namaz kılınmayan bir evin saatlerine itimat etmek caiz değildir!” der Fahim Bey’in evinden için. Fahim Bey’in bir münkir, bir kâfir olduğunu düşünür (FB 40). Huriye Hanım’a göre Fahim Bey pısrık, aptal ve ahlaksız biridir (FB 55). Yazar ihtiyarlık üstüne yaptığı muhasebede şöyle der: “[İhtiyarlıkta] insanların muhakemeleri zayıf, ahlakları zayıf, fakat hafızaları bunlardan daha zayıftır” (FB 102). Zaten bu *roman* son zamanlarında “deli” olarak dahi nitelenen (FB 90-94) Fahim

¹ Çalışmada Peirce’ün bir araya getirilen notları yani *Collected Paper*’ları “CP” ve Abdülhak Şinasi Hisar’ın *Fahim Bey ve Biz*’i “FB” kısaltmaları ile gösterilecektir.

Bey'in "hakikî ahlakının vasfını bilmek için böyle bir tek hareketi değil, hayatının bütünü hakkında bir fikir edin[mek]" (FB 123) gerektiği için yazılır.

"İşte Fahim Beyi evliya telakki eden eski Reji odacısının belki bu bakımdan hakkı vardı. Zira evliyalar, bizim içinde yaşayamayacağımız bir kâinata yükselenlerdir (FB 73)". Fahim Bey içinde yaşadığımız hakiki âlemde mutlu değildir, zira bilhassa iş hususunda bir türlü muvaffak olamamıştır. O da çareyi kendini soyutlamakta, kendine bir dünya kurmakta bulur:

"Meğer, Fahim Bey, yazıhanesinde uyumadığı ve kimsenin de gelmeyeceğine emin olduğu uzun saatlerde daha ancak kendi kafasında kurulmuş olan işini güya hakikaten işliyormuş gibi idare etmek oyununa kapılmış! Bir sürü defterler tutar ve bunları açtı mı derhal muhakemesinin bağlarından ve yoksul hayatının dertlerinden kurtularak muhayyel, fakat mesut bir âlemde yaşamış" (FB 87).

Fahim Bey'in iş ahlakı onun genel ahlakı üstünde belirleyicidir. Netice ne olursa olsun kendini suçsuz yahut yenilmiş addetmez: "Beni hayalperestlikle itham edenler gelsinler de ihtiyatımın derecesini görsünler!.." diyen bir gururla (FB 88) hareket etmek ona karşı takınılan tavrı değiştirmemektedir. Abdülhak Şinasi bu tavır karmaşasını bir yerde hülâsa eder:

"Ey kendisini gören herkesin türlü türlü bulduğu, başka başka bildiği Fahim Bey! Size, belki kendisinden tevarüs ettiğiniz fikirleri ağzınızdan işittikçe 'benim akıllı oğlum!' diye hitabeden babanızın ve vaktiyle 'dünyanın en iyi adamlarındandır' diye sizi göklere çıkaran babamın mı hakları vardı. Halbuki eniştemize göre, sadece bir Frenk mukallidi, dolayısıyla dinsiz ve tehlikeli bir adamdınız. Kendisine bahşiş veremediğiniz han kapıcısı sizi 'naletin biri' sayar, eski gazetelerinizin ince kağıt parçalarıyla işaretili yerlerini karıştırdığı için kendisine ifrit kesildiğinizi gören hizmetçi size bir nevi deli diye bakar, daha edeceğiniz nice iyilikleri bekleyen Reji hademesi sizi evliya bilir, bense sizi, hisler ve fikirlerim yavaş yavaş ve parça parça değiştikçe, geçmiş zamanın hoş görünüşlü, hoş sözlü, bir hayli vakit kaybettirici ve biraz safdil bir ihtiyarı bulurken, siz, hakikaten bütün zaafî ancak iyiliğinden gelen bir adam mıydınız?" (FB 121)

Eylemleri bir amaca göre yapmak ve bunda sadece fayda hedeflemek noktasında Peirce'ün muhalefetine uğrayan pragmatizm bilimsel bakımdan sistematik bir sınıflama problemi ile karşı karşıyadır (CP 5. 33). Daha sonra mantık ve etik bakımdan niteliği tartışılmalıdır (CP 5.35). Fahim Bey hakkında bu kadar zıt kanaatlere sahip olunmasının sebebi tüm eylemlerinde tesiri olan "ahlak anlayışı"nın netice (ve fayda) itibarıyla *tutunamamakta ve tembellikte* aynı olmasıdır.

2.Fizik ve Metafizik

Metafizik açısından görüş netliği elde etmek ziyadesi ile mühimdir (CP 5.2). Peirce'ün temeli mantık ve semiyotik olması gereken metafiziğe (CP I. 487) yükselttiği katmanda insan bireysel tepkiye sahiptir, ancak bu tepkilerin somut sebeplerin gelişimine katkıda bulunma şekliyle evrimin aktif bir parçasıdır (CP 5. 3). Dolayısı ile Peirce'te "pratik"², *durum pratiği* yahut *yaşam pratiği* değildir bilakis nihai metafiziksel bir amaç olarak sonsuz bir topluluğun araştırma pratiğidir. Pratik bu minvalde hakikatin deneysel olarak sınırsız bir sırayı takip etmesi ve deneyin aksiyon ve reaksiyon gibi dış hadiselerle değil de mevcudatlarının amaç (maksat) ve planı ile teşhis edilmesi uygulamalarında da kilit rol üstlenir (CP 5.422- 436). Yani Fahim Bey'in kalbinden ve aklından geçenler hiçbir şey ifade etmemektedir, mühim olan bunları göstermek bir noktada "eyleme" dökmektir. Bu tasavvurdaki "bir nokta" ifadesi yani eylemin dozu pragmatizm için temel zayıflıklardan biridir. Fahim Bey'in eylemleri sırf kendisi için değil, çevresindekiler için de faydalı olduğu sürece tam geçerlidir. Oysa Fahim Bey bu dengeyi kurmaktan çok uzaktır:

² Pratik (πρᾶξις) kelimesi (alm. praxis, praktisch; ing. practical) pragmatik kelimesinde olduğu gibi (πρᾶγμα pragma) başta "eylem" olmak üzere davranış, ifa etme, yapma manalarına gelir. Dolayısı ile "pratik", "pragmatizm" in anlaşılması için önemli bir kavramdır. Peirce'ün *nihai amacı* ve *istifadeyi* birlikte pragmatizmin bilimsel metodu sayması da yine pratik-pragmatizm geçişini gerekli kılar.

“Fahim Bey telaşla giyinirken aklına birtakım düşünceler gelirmiş: Kendisi için hayatı olan bu işini, randevusunu kaçırmak ihtimali yüzünden tehlikeye koyduğu bu sırada bir nezafet ve medeniyet vazifesini yapmakta olduğunu bilmekle eğer randevusuna yetişememesi yüzünden işi reddolunursa kendisi yine de bir medeniyet vazifesini kahramancasına yapmış olacağından, takdir edilmelidir” (FB 47).

Fahim Bey pratikteki başarısızlığı metafizik katmanda tatmin eder:

“Fahim Bey böyle birçok helecenlar geçirdiği halde işinin reddolunmasından büyük bir sukutu hayale uğrayarak ümidini kaybetmiyor ve hep aynı yerde, hep vazifesini yapmış, tecrübesini çoğaltmış, hep aynı vaziyette kendini takdir etmiş kalıyordu.” (FB 48).

Fahim Bey, sermayedar Baron de Lormais ile aralarındaki görüşme olumsuz geçmesine ve Baron baştan savmak için ona yeni bir randevu tayin edeceğini söylemesine rağmen kendini muzaffer addeder. Mağlup bir muzaffer (FB 49, ayrıca 72) olan Fahim Bey daha da tehlikeli olarak (Baron’un ifadesi ile) bir hayalperesttir. Elinde imtiyazı olmadığı ve köylülerin iznini almadığı halde pamukları üzerinden iş yapmaya kalkmaktadır (FB 49). Yazarın tercüme dairesindeki arkadaşının teşhisi de gayet isabetlidir: “İnsanda biraz da yüksekte muhakeme etmek kudreti, bir parça da atisiyle iştilal eden hayal kuvveti olmalı!” İşte Fahim Beyde bu yoktur (FB 50).

Fahim Bey’in gördüğü rüya ve hayatını buna göre tertibe yeltenmesi de aynı karakter özelliklerinin bir uzantısıdır: “Halbuki, hadisesiz, muvaffakiyetsiz, bomboş, bir nevi müphem hayal ve intizarla geçen hayatı içinde, zavallı Fahim Beyin kendisi de, kendi kendine inşa ettiği rüyaları tercih eden, gündüzki işlerini, gece rüyalarına hazırlamak içinmiş gibi gören bir insan değil miydi?” (FB 59).

Fahim Bey muvaffak olamadığı fiziksel dünyadan metafiziğe uyku ve gölge (FB 50) halleri ile geçer: “Bazen de Fahim Beyin, güya her şeyden uzakta, belki yarı uykuda, yarı sonsuz bir hesap içinde, mülayim mülayim geçtiğini görürdüm [...]” (FB 74). Bu yarı uykulu insan (FB 72) en nihayetinde rüyalar âleminde huzur bulmak ile teselli edilir:

“Zavallı Fahim Bey! Kim bilir, belki siz de son gününüz veya gecenizde, bütün o mahrum hayatınızı, hatta sizi aidatmış olan çünkü hiç bir vaadi tahakkuk etmeyen o ilk rüyanızı unutmuş, kim bilir, belki bu defa da size bütün isteklerinizin vuslatını nasip ederek sizi ölümün kucağına doymuş ve tok götüren tatlı bir rüya görmüşsünüzdür” (FB 118).

3.Pratik ve Pragmatik

Muhtemel olarak pratik etkileri de olabilecek akla gelmesi muhtemel tesirleri konsept konusu yapar Peirce; dolayısı ile bu sefer devreye (yani etki hakkındaki konsept) nesne konsepti dahil olur (CP 5.2). Bir terimin tam anlamının “pratik” olarak ifade edilmesi öğretisi, önerilen bir davranış biçiminde veya terim doğruyken beklenecek deneyimler biçiminde ortaya çıkar. Terimin doğru olmaması varsayımı sonuçların farklı olmasına ve birbiri ile bağlantılı diğer kavramların da farklı sonuçlara sahip olmasına sebep olur. Dolayısı ile Fahim Bey’de yanlış yanlış doğurur ve eşyaya atıf ile sığınma mecrası aranır.

Belki bu pratik aksayıta genetik önemli bir etkendir:

“Fahim Beyin, şimdi ismini unutmuş olduğum, babası Bursa eşrafındanmış. O kadar iyi kalpli bir adammış ki, aşar mültezimi olmak isteyen öteki berikine kefil olmayı bir nevi vazife telakki edermiş ve paranın değerli olduğu o zamanlarda her sene kefaletleri yüzünden bin lira, iki bin lira ödemek mecburiyetinde kalmış. Bursa’nın o zamanki valisi bir gün kendisini çağırılmış: ‘Yo! Bak, bu böyle olmaz!’ diye nasihat etmiş. ‘Kefil olmak istediğiniz adamı evvela benden soracaksınız, hakkında tahkikat yapacağım, size kime kefil olun dersem ancak ona olursunuz!’ Fahim Beyin babası da: ‘Baş üstüne Paşam!’ demiş. Fakat sonra kime kefil olmak isterse vali paşanın tahkikatı menfi çıkar ve paşa ona, hep: ‘Olmaz!’ diye cevap vermiş. O zaman Fahim Beyin babasının sabrı tükenmiş. Bir gün: ‘Aman Paşam!’ demiş, ‘ona kefil olma, buna kefil olma! Peki, ben kime kefil olayım?’ (FB 12)

Bu "içtimai tesanüd" hissi Fahim Bey'de abartılı derecede kuvvetlidir. Kimseden memuriyet talebinde bulunmayan Fahim Bey (FB 50) "[...] sırtında açık renk pardösüsü, koltuğunda bir tomar Frenk gazetesi, Babiâli yokuşunda bir aşağı, bir yukarı iner, çıkardı. Yine de bir şeyler olamadı gitti!" (FB 22).

Bu pragmatik karmaşada en büyük sorun olan nesne (saat) aynı zamanda Faik Bey'in ve daha ziyade de Saffet Hanım'ın en büyük sığınağı gibidir. Hatta bu saatlere kişilik atfedilir ve karakter ile özdeşleştirilir: "Saffet Hanımın neşesinin yerinde olup olmadığı bu kâh sallanarak safalı seslerle işleyen, kâh somurtarak sükûtle duran saatlerden belli olurmuş" (FB 37). Ziyadesi ile dakiktir Saffet Hanım: "Onun küçük, süslü, münebbihli bir orta saati varmış. 'Lakırdıya dalıyorum da geç kalıyorum,' diye herkes gibi cebindeki sessiz saatiyle iktifa etmeyerek, misafirlığe gidince, onu kurar, beraber götürür ve bu saat çalınca lâkırdısını keser, kalkar, evine dönermiş" (FB 38). Fakat Fahim Bey için zaman bu kadar kati sınırlara sahip değildir: "Bu müessesenin Fahim Bey'i yeni tanıyan genç müdürü, onun odasında ve masasının başında, ara sıra biraz uyuklayarak, saatlerce, hiçbir şey yapmadan ve hiç sıkılmıyormuş gibi bir ciddiyetle oturup beklemek kabiliyetine şaştığını söylemiş. Fakat o, sanki bütün hayatında böyle beklemiş değil miydi?" (FB 108). Bütün hayatınca beklemiş gibi olan birisi pragmatik tasarı kısmında tıkalı kalmış gibidir. Zaman konusunda sahip olunan dengesizlik Fahim Bey'in Saffet Hanımın pek sevdiği, kıymetli, kapağı mineli ve mücevherli saatini satması (FB 57) raddesine kadar varır.

Birbirine yakın görünmesine rağmen Kant temelli olarak düşünüldüğünde aralarındaki fark sarıh biçimde görülen "pratik" ve "pragmatik" güney ve kuzey kutupları kadar birbirinden ayrıdır (5. 412): "O, galiba hayatı pek de ciddiye almıyordu. Yahut da onun kalbinde veya zekasında durmuş, hani, Saffet Hanımın saatlerinin kurulmamış oldukları vakit artık ileri gitmedikleri gibi işlemeyen, duran bir hal vardı" (FB 73). Duran bir Fahim Bey pratik adına hiçbir şey ifade etmezken pragmatik için çok şey ifade eder. Nihayetinde faydanın zıddı zarardır: "Hülasa, cemiyet, Fahim Bey'e yalnız başına bir odaya kapanarak, müteaddit muavin defterlerle bir defteri kebire muhayyel bir takım kar rakamları sıralamasını bir türlü affetmiyordu" (FB 93). Şu hâlde belki yazar kısmen istisna olmakla beraber Fahim Bey'in *nesnel anlamda* faydasının dokunduğu çok az insan vardır, çünkü kendisine faydası dokunmamıştır.

4. Abdülhak Şinasi Bey ve Biz

Ahmet Haşim'den çok daha alıngan bir karaktere sahip, kardeşine bile "siz" diye hitap edecek kadar resmi, hassas ruhunun bir yansıması olarak da (bilhassa tenkitlerden çekindiği için) yazdıklarını uzun müddet (elli yaşına kadar) yayımlatmayan Abdülhak Şinasi Hisar'ın (Karaosmanoğlu 1969, 297-8) Proust'a benzeri bir tarzda kaleme aldığı (s. 298), insani öz esaslı (s. 301) ve canlı tip yaratmaktaki hünerini gösteren (s.303) romanı aslında gerçek bir kişiyi anlatır. Yakup Kadri, Fahim Bey'i (ki esas adı Fatin'dir ve bir memur emeklisidir) romandaki çalar saat meraklısı hanımı ile birlikte tanır. Fatin Bey hemen daima suskundur ve söz daima eşine bırakır. Eşi de dönüp dolaşıp konuyu Fatin Bey'e ait bir işe getirir ki Yakup Kadri bu işin ne olduğunu hatırlayamamaktadır (Karaosmanoğlu 1969, 304).

Farklı kavramlara ait farklı anlamları tespit etmek için kavramlara ait sonuçlar metodolojinin temelidir (CP 5.13, James tarafından ifade edilir bu görüş). Yani Fatin Bey yaptığı kadar, eylemleri ölçüsünde Fahim Bey'dir. Dolayısı ile Abdülhak Şinasi'nin Fahim Bey'in tüm bu hallerine (her ne kadar makul nakil bahaneleri ileri sürse de) tanıklık etmesi imkân dahilinde değildir. *Romanda* çizilen Fahim Bey bu bakımdan "Şinasi'nin Fahim'i" ve daha ziyade de "Abdülhak Şinasi'nin bizzat kendisi"dir (mesela XIX. Bölümün başlığı bu bakımdan manidardır: Fahim Beyin Son Zamanları ve Hakkında Son Hislerim). Zira yazar Fahim Bey hakkında bu derece tafsilat vermesine rağmen bir yerde itiraf eder: "Kimsenin nasıl olduğunu hiç kimse bilmez" (FB 123). Tanpınar'ın da (1992, 408) tür sınıflaması konusunda zorlandığı eser garip bir şekilde *deneme üslubu ile yazılmış bir biyografi* gibidir. Bilinen biyografilerden farklı olarak aktörün herkesçe önemli biri olmaması ve eserin nerede ise yarısının Fahim Bey ile *dolaylı* olarak alakalı olması merkeze Şinasi Bey'i yerleştirir. Belki de bu araya girişleri Ahmet Mithat tarzının mütekâmil ve felsefî bakımdan ikmâl edilmiş hali olarak da görebiliriz. Zira yer yer zorlama da olsa her bir "deneme" kısmı ana konuya bağlanmıştır. Mesela

XIV. Kısımda (Fahim Bey ve İstanbul, s.82-84) (ki hemen hemen her kısımda belli kavramlar etrafında Fahim Bey'i kenara yiten ve şiirsel bir üslubun kullanıldığı denemevari izahat vardır) ilk paragrafın son cümlesi ve diğer paragrafın ilk cümlesi dışında ilk sayfa tamamı ile bu tavırla kaleme alınır. Dozu biraz kaçsa da Napoli misalinde de aynı ustalık görülür (FB 41). Yahut XVIII. Bölüm (Yaşlanan İhtiyarlayan Adam) nerede ise tamamı ile "ihtiyarlık" mefhumunun çözümlenmesi üstünedir. Hele şu cümlelerden sonra tahlil iyice derinleşir:

"Her yeni nesil maziyi vaki olmamış, hayatı kendisiyle başlamış telakki eder ve kendisinden evvelki nesilleri ikiye, üçe ayırmış olan kanlı mücadelelerden onun kitaplarında yanlış veya güzel, ancak bir iki cümle kalır. Eski Atina'yı yırtan dahili mücadelelerden bugün ancak Aristofan'ın kahkahası kalmıştır!" (FB 103).

Yazarın daha ziyade *perlokasyonel katmanda* (Duman 2018a, 2018b, 2018c, 2019a, 2019b, 2019c, 2019d, 2019e) seyretmesi (ki bu üst düzey bir yazarlığın en bariz göstergelerindendir) okura metni devamen zihinde kurgulama fırsatı verdiği için takip edilen bir olay örgüsü aramak mantıksız olacaktır:

"İstanbul, dünya güzeli bir kadın gibi, dünya güzeli olan bu şehir, her zaman gönül alıcı İstanbul, değişen her mevsiminde bir kere olsun, Fahim Bey'i bu ezeli ziyafetlerinin birine çağırmasın, ruhunu güzelliklerinin büyük hamlelerinden biriyle açmaz, âyini cemlerinden biriyle olan bir kâm sunmaz, onu yüksek tepelerinin füsün ve esatir âlemine çıkarmaz, açan bir güle benzeyen baharının ve solan bir güle benzeyen sonbaharının kokularıyla sarmaz, ona akşamları ufuklarında tutuşan yangınlarla kanayan bir gurubun faslını duyurmaz, bülbüllerinin ilahilerini onun gönlüne salmaz, hülasa, güzelliğinin ve şiirinin hususî bir dalga ile kabarıp yükseldiği müstesna günlerinin ve gecelerinin birinde, bu emsalsiz tabiat, ilâhî renkler, sular ve seslerle bu ruha dolmaz, ve onu taşırmasın mıydı?" (FB 83).

Bu edebi tavır XII. Bölümde (Fahim Bey'e Hitaplar ve Sualler, s.121-127) zirveye ulaşır. Gayet şairane bir mektup suretinde kaleme alınan kısımda artık Fahim Bey tamamı ile kenara çekilmiş, *sembolleşmiş* (simge değerini yitirmiş, Duman 2018a 2018e) ve Şair Şinasi bağımsızlığını ilan etmiştir:

"Bir gün bize ölümü mukadder kılan zaafımız kadar hayatta bizi riyazi bir katiyetle sürükleyen kuvvetler vardır. Kendimizi her zaman bunların hâkimi sanırken daima onlara tabi oluruz. Hükmettiğimizi umduğumuz hislere zincirlerle bağlı mahkûmlar olduğumuzu ilmimiz arttıkça öğreniyoruz. Var olmadan önce yok olduğumuz gibi, var olduktan sonra da yine yok olacağımızı anlıyoruz ve bütün insanların, yeryüzünün en büyük mücrimleri gibi, hep ölüm cezasına mahkûm olduklarını biliyoruz. O iki kati yokluk arasındaki bu cüzi varlığın manası değil, ancak faniliğinden dolayı ruha acımsı gelen tadı, lezzeti duyuluyor. Sonunda mademki tamamen mahvolacağımız bellidir, esasta mevcut olan ancak ölüm demektir. Bu ölümün geçmiş bütün insanlara ettirdiği feryatlar hafızamızda inlerken her ümit ve her hesap nafiledir, zira ölüm her imanı tekzip eder, her şeyin abes olduğunu gösterir ve her şeyi geçer. Her hayat, her vuslat ve her muvaffakiyetin rikkatimize dokunan şivesi bunların boş karanlıklar içinde birer havaî fişek tarzında yanan ışıklarla yüксеle yüксеle vardıkları noktada, gönlümüze hayret veren müşfik ve parlak renklerle bir an açılarak sonra yine, çaresiz, karanlığın boşluklarına dökülüp sönmeleridir. Biz böyle boş karanlıklarda parlarken canımızla ödediğimiz bu hayat içinde kim bilir, kim diyebilir ki ölümün zaferi nerde başlar, ölümün zaferi nerde biter?" (FB 126)

Burada konuşan bir romancı, bir hikâyeciden ziyade bir felsefeci olsa gerektir. Bu tavrı kurgulamak yani hem muhtevaya dahil hem de muhtevadan bağımsız olmak sentaktik, semantik ve pragmatik katmanları ustaca birleştirmek anlamına gelir. Ch. W. Morris temelli (1938) semiyotik anlayışı ile bağlantılı olarak felsefi dil analizinde ve buna uygun olarak bilim teorisinde üç disipline yönelik bir ayırım dikkati çeker: Sentaktik, semantik ve pragmatik. *Sentaktik* daha ziyade işaretlerin birbiri ile olan rabitasına odaklanır. *Semantik* ise işaretlerin işaretler ile sembolize edilen dil dışı nesnelere ve konular ile rabitası merkezlidir. Nihayetinde *pragmatik* ise işaretlerin kullanıcı ile,

insanalar ile rabtasını konu edindir (Apel 1976, II. 178-179). "Fahim Bey ve Biz" in her bölümü istisnasız işaret-işaret, işaret- nesne ve işaret-insan çözümlemesine uygundur.

5. Metaforik Üslup

Eylemin neticesinin fayda istikametinde mutluluk olması yeni bir görüş değildir; Stoacılar da varlığa karşı davranışlarında aynı tavra sahiptirler. Fakat nihai amacın mutluluk ve fayda olması kolaylıkla yanlış anlaşılabilir bir önermedir. Peirce, kendini burada, matematik felsefesi için, pragmatizm-operasyonelizm'in anlamsal-eleştirel olası sonuçlarına karşı savunur (Apel 1975, 291). Bir kavramın anlamının bir dizi işlemde başka bir şeyden oluşmadığı tezini karakterize eden "operationalization" da Peirce'te evvela klasik *metafizik*e yöneliktir (Klüver 1971, 119). Peirce mantıklı doğa bilimlerinin karşısına metafiziği koymakla matematiğin yetkin işlevselliğine doğallık atfetmiş olur. Yani mesele bir yerde pragmatizmin de temel meselesi olan *yorumlanabilirlik* tir. Mesela Bridgman, operasyonelizasyonu neo-pozitivist işaret altına alır. İlk modern operasyonel olarak Peirce'ü zikretmez (Klüver 1971, 14); aynı şekilde ilk felsefi temeller için Kant'tan bahsetmez. Bilakis Einstein tesirinde kalmış olarak mesela "eş zamanlılık" gibi net ampirik talimatları muhtevi olan fiziksel kavramları esas alır. K. O. Apel *Transformation der Philosophie* isimli kitabında Peirce (ve Josiah Royce) ile bağlantılı olarak Kant'ın zamansız-mutlak transandantal öznesi herkesin gelecekteki eylemler için bireysel sorumluluk üstlendiği öznedir (Apel 1973, I, 9-76, Martens 1975, 8-9).

Okurun zihninde sabit bir Fahim Bey sureti oluşmaması, Fahim Bey'in pragmatik yaşamını yani metin dışında da (okurun zihninde) hayat bulmasını garanti altına alır. Fahim Bey bir yorum problemidir. Fahim Bey olmaktan korkulan olduğu kadar toplumun bir faturasıdır da. Belki Frenk taklitçisi bir dinsiz, belki bir ifrit, belki lanet biri, belki tehlikeli bir adamdır. Belki de evliyadır yahut safdil bir ihtiyardır (FB 121).

Kapalılık yahut şiirsel söyleyişler bu minvalde pragmatik süreci *pragmaticism* istikametinde değiştirir. Mesela "Fahim Bey, halden ziyade istikbalde yaşayan bir adamdı" (FB 112) demek ile okurun yorum sürecine dahil sağlanmaktadır. Aynı şekilde Paşa'nın "Evet evladım, doğrusu size hiçbir şey yapamadım. Fakat hiç olmazsa düşündüm ya!" bahanesi (FB 15), köpeğin hazzından şaşırıp aklını yitirmesi (FB 17), Londra'daki vazife için satın aldığı kıyafetlerden bazılarının "nerede ve ne zaman giyilecekleri pek kestirilemeyen esvaplar" olması (FB 20), ısmarladığı bir sandık dolusu kıyafeti görünce "Aman Yarabbi! Bu ne çok esvap! Aman Yarabbi! Bu ne müthiş borç!" demesi (FB 20), Fahim Bey'in "ruhunun hülyalarla şişkin olması (FB 21), kadınların en büyük saadetlerini Allah'a olduğu kadar terzilerine de borçlu olması (FB 21), su sesi gibi hasıl olan gizli uğultunun eski zaman evlerinin çarpan kalplerinin sesi olması (FB 26), Saffet Hanım ve Fahim Bey'in silik iki hayalet benzemesi (FB 27), Saffet Hanım'ın gazete havadislerini böyle ruhuna deşdirmeden, bir rüya görür gibi duyması (FB 32), bir yaştan sonra babalar sustu mu oğulların onlara cevap vermek ihtiyacını duyması (FB 33) vb. gibi onlarca söyleyiş okurun aktif katılımını sağlar.

Sadece şu paragrafı ile bile Abdülhak Şinasi Hisar okurun aktif katılımını teminat altına alan *metaforik* üslubu tertipte ne kadar muvaffak olduğunu gösterir:

"Bence, Fahim Beyin yüzünün cazibesi, biraz hüznü olmakla beraber vicdanlı, imanlı, tok, rahat ve insanı bıktırmayan, sanki kemallerini bulmuş geniş bakışlı gözlerinden geliyordu. Bunlar belki hariçten ziyade kendi içlerine bakan, her şeyin bol ve kibarlığın tabii olduğu bir devirde yetişmiş ve hala o zamanlardaki şeylere inanır ve kendi kendine: 'Hey gidi günler hey!' der gibi bize güya oradan, karşiki sahilten, o geçmiş zamanın mürüvvetleri içinden sanki biraz merhametle bakan bakışlardı" (FB 27).

6.W. James'in Mutlak Faydacılığı Kapsamında Fahim Bey

James pragmatizmin bu fayda idrakini aşırı derecede tatbik ettiği ve Peirce nazarında yöntemi sorgulanması gereken *The Will to Believe*'i (1897) ve daha sonra da *Philosophical Conceptions and Practical Results*'u (1898) ardı ardına yayımlar. İnsan davranışlarında faydacılığı esas almak ile stoacıların nihai hakikatini temel almış gibi görünen pragmatizm artık otuzlu yaşlarında olmayan Peirce için pek de ikna edici gelmemektedir (CP 5.402). Zira eylemin bir hedefe ihtiyacı olduğu ve

bu hedefin genel türlerden biri olması gerektiği kabul edilirse, zihin ilkesel olarak bizi en üst düzeye yönlendirir. Bu da kavramı doğru bir şekilde anlamak için kavramlarımızın nihai sonucunu düşünmemizi gerektirir. Bu yüzden, her zaman vicdani bir titizlikle kullanılmaları gerektiğini önermekle birlikte, bir kişi, yapıldığında ve bir süre geçmeden, en son iyi olanı hatırlayarak, daha da yüksek bir düşünce açıklığı derecesi için çabalamalıdır. Pragmatik ilkenin dikkat çektiği pratik gerçekler, yalnızca somut mantıklılığın geliştirilmesini desteklemek için hizmette olabilir (CP 5.433). Yani kişi pragmatik kapsamında eylemin olumlu neticesine odaklanırken sonrasını hesap etmez. Bu tavır Fahim Bey’de abartılı derecede vardır. Bilhassa sermaye aradığı zamanlarda optimisttir (FB 72). Bardağı dolu yahut (bardak boş olsa da) dolu olması muhtemel tarafından görmek ve kendi kendini teselli ediş Fahim Bey’in en belirgin karakter özelliklerindedir:

“Bir gün olur, bu işi hep birlikte yoluna koyarız, inşallah! Görürsünüz! Gönül isterdi ki herkes akıllı ve rabitalı olsun, fakat bu kabil olamıyor! Hayatımda bu iş yüzünden benimle birçok eğlendiler ama, zarar yok, hani Fransızca, ‘Sonuncu gülen iyi güler!’ gibi bir darbimesel vardır. Bu ne doğrudur!” (FB 52)

Öyleyse, kavramın anlamı, hiçbir şekilde bireysel bir tepkide değil, bu tepkilerin somut aklın gelişimine katkıda bulunma şeklindedir. Nesnelere gerçekliğinin evrensellikleri içindeki genel fikirleri ile örtüşmesi stoistik ilkelerin en üst düzeyde stoistik olmayan mantıkla idraki aşamasında bizi pratik sorunu ile karşı karşıya bırakır. Peirce 1878’de kendini sadece pratik bakımdan zeki görür (CP 5.402; 5.429). Fahim Bey yaşlandığında gençlik eylemleri üstünde düşünmesi gerekirken olmayan eylemler üretir. İflah olmaz bir şekilde kendini bir rüyanın seline kaptırıp (FB 59) yeni bir başlangıç yapmak ümidi ile (FB 61) zamanını harcar:

“Fahim Bey’in bu rüyasında bile, yine zamanı hesaba katmamak gibi, mühim bir yanlışlık vardı. Zira genç Fahim Beyin bütün hülyaları şimdi tahakkuk etse, hepsinin de zamanı geçmiş olması yüzünden, bugünkü Fahim Bey bunların nimetinden yine mahrum kalacak değil miydi?” (FB 63)

Pragmatığe yöneltilen en mühim eleştirilerden olan “akabinde yaratacağı tesirleri düşünmeden salt faydaya odaklanma” yahut kısaca “gerçeklerden kaçış” Fahim Bey’in karakter özelliklerindedir:

“Onun ciddi ve sabit bakışlarıyla meymenetsiz şeyleri görmemek hususunda aynı inat ile baktığı zamanlar istediği belki hiçbir hakikati görmek değil, sadece ruhunun sükûnetini muhafaza etmekten ibaret olabilirdi. İhtimal ki Fahim Bey, muhayyilesinde bazı kıymetli emeller beslemekle beraber, hayatta bunları tahakkuk ettirmek için ihtiyar olunacak fedakarlıkları ve gayreti kabul etmiyor yahut benimsemiyor ve böylece onları sade hayalinde yaşatmayı tercih ediyordu. İhtimal ki, onun hayali pek geniş ve kendi hülyasına inanmak kabiliyeti de pek kuvvetliydi” (FB 73).

Bu dengesiz hali ile cambazdan farksızdır Fahim Bey (FB 75); bir hayal içinde, uyanmamış, hülyasında yürür (FB 83), halden ziyade istikbalde yaşar (FB 112), kendine mahsus bir hayal âleminde yaşayan bir manyak, bir “mythomane” (hayalperest) olmuştur (FB 88, 112). Gerçek ve hayal çatışmasına gayet güzel misaller veren Abdülhak Şinasi bir yerde Fahim Bey’in durumunu özetler: “Nice sümüklü böceklerin gönüllerinde âşık oldukları yıldızlar yanar” (FB 91). Fahim Bey hakikat ile arasındaki mesafeyi ayarlamakta başarısız olduğu için çözümünü hakikatten kaçmakta bulmaz, daha tehlikeli bir şey yapar; kendi hakikatini yaratır.

7.Fahim Bey’in Kimyasal Yapısındaki Pollyanna Miktarı

Peirce’ün pragmatizmini tarihi atmosferden ayrı düşünmek imkansızdır (Pape 1979, 29). Aslında Peirce pragmatizmi merkezi düşünce olarak ele alıp onun etrafında felsefesini bina etmek düşüncesinde iken zamanla kendini pragmatizmi düzenler halde bulmuştur. Zira tüm insani davranışların ve bunların uzantısı olan kavramların bir şekilde pragmatizmle bağlantısı vardır. Kavram 1878’de bulunmasına rağmen 1898’de doğması da bu büyük tereddüt silsilesinin bir göstergesi değil midir? *The Fixation of Belief*’in (1877) yorumlanması esnasında pragmatizmi ile ilgili bazı izahat ön hazırlık cihetindedir. James kendi felsefesini daha ziyade “radikal ampirizm”

veya "plüralizm" olarak adlandırmayı uygun görür. Dewey "experimentalism" veya "enstrümentalizm" karşılıklarını kullanır. Schiller ise "humanismus" der, Peirce ise daha sonra "pragmatismus" (Martens 1975, 10-11). Bu isim çeşitliliği, pragmatizmin başlangıçta ne anlama gelmesi gerektiği konusunda netlik olmadığını ifade eder. Peirce bu terimi deneysel düşüncesinin yanı sıra Kant'tan alır (CP 5.412, II 391). Peirce'ün "felsefedeki ana sütü" olarak nitelediği (CP I 287) *Kritik der reinen Vernunft*'ta (Saf Aklın Eleştirisi) "pratik" ve "pragmatik" kelimeleri kesin amaç ve ampirik vasıta alakaları bakımından karşı karşıya dururlar. Kant'a göre *pratik* özgürlükle mümkün olan her şeydir. Eğer özgür keyfiliğimizin uygula(n)ma koşulları ampirik ise o zaman akıl (idrak) düzenleyici kullanımdan başka bir şeye sahip olamaz. Yani özgür irademizi kullanma şartları ampirik ise bize duyular tarafından önerilen amaçlara ulaşmak için *pragmatik* serbest davranış yasaları dışında yol yoktur (KrV 672-3). Yani Fahim Bey'in yapmak istedikleri ile yaptıkları, ondan yapması beklenen ile yaptıkları ve yapmaması gerekenler ile yaptıkları arasındaki denge (uyuşmazlık değil) modern anlamda pragmatizm ve pragmaticism arasındaki çelişkinin temelidir.

Geçen yüzyılın son çeyreğinde, rasyonelliğin kendi içinde *iyi* olmadığı, ancak *başka bir şey açısından* olduğu konusunda yaygın bir görüş vardır. Bunun doğru olup olmaması sentetik bir soru prensibine itiraz etme teşebbüsü gibi olsa da mantıklılığın mantıklı bir zemine sahip olması gibi bir absürtlük giderilmiş olur. Bugün hemen hemen herkes en yüksek yararın bir şekilde evrim sürecinde olduğu tezine katılacaktır. Eğer öyleyse, nihai fayda izole edilmiş bireysel reaksiyonlarda değil, genel veya sürekli bir şeydedir (CP 5.4) Yani Fahim Bey topluma faydalı olduğu müddetçe kıymetli iken (onu bu minvalde yargılamak) onun toplumun bir neticesi olduğu unutulmamalıdır. Fahim Bey'ler vardır ve hep olacaktır. Dolayısı ile Fahim Bey'in kimyasal yapısını tesis eden öğeler diğer insanlarda da bulunan, en azından topluma yabancı olmayan özelliklerdir. Yoksa diğer insanların onunla bu kadar ilgili olması, onun hakkında konuşmaları başka türlü izah edilemez. Esas mesela onun talihsizliği (ki hepimizin talih ve talihsizlik dediğimiz şeyler birbiriyle o kadar karışıktır ki bunları kendimiz bile birbirinden ayırt edemeyiz. FB 114) ve içinde yaşayan muhtelif şahsiyetler ile muhalefeti (FB 122) değildir. Fahim Bey iflah olmaz bir Pollyanna'dır: "İşime bir sermayedar bulacağım!" diyerek senelerden beri mensup bulunduğu Hariciye'den ayrılır (FB 49). Fahim Bey'e göre insan, kendi talihinden memnun olmak için gazetelerde zikredilen vukuatı her gün okumalıdır (FB 53). Mağlubiyete karşı genel refleksi şu şekildedir: "Bir gün olur, bu işi hep birlikte yoluna koyarız, inşallah" (FB 52). Projesini anlatmak için Londra'ya davet edildiğinde ortada hiçbir netice yokken talihinin değiştiğine kanaat getirerek gayet heyecanlı günler geçirmeğe başlar (FB 46). Görüşme olumsuz geçer, işi teklifi reddedilir (hatta projesinin görüşülmesine bile lüzum görülmez); yine de tecrübesini çoğalttığını düşünerek kendini taktir eder (FB 47). Sermayedar Baron de Lormais onu baştan savmak için yeni bir görüşme önerisinde bulununca bunu dahi bir zafer addeder (FB 49). Hele peşine takılıp gittiği "rüya" (FB 63 vd.) onu iyice harap eder, o ilk rüyayı unutmuş olması temennisi ile uğurlanır (FB 118).

Peirce'ün ürettiği bir terim olarak "synechism" uzay, zaman ve hukuk gibi şeyleri sürekli olarak görme eğilimini ifade eden felsefi bir terimdir. Terim birleşme, süreklilik, yasaların kontrolünün artması, genel fikirlerin yerine getirilmesi, sadece bir ve aynı sürecin aşamaları, mantıklılığın büyümesi gibi fikirlere dayanır (CP 5.4). Fahim Bey'in kendini ve içinde bulunduğu gerçekliği sürekli sanması, onun nihayetsiz iyimserliği (FB 72) pragmatizmin en kuvvetli yanlarından. Halbuki geçerli olan asla sadece bir bireyin tavırları olamaz. Neticede Fahim Bey "ölünün cesedi üstüne atılan birkaç kürek toprak gibi, hatırası üzerine kapanan birkaç satır yazı" ile uğurlanır (FB 7).

8.Arzu ve Yan Etkileri

Peirce pragmatizm'den sonra onlarca yıl mantık, semiyotik ve metafizik üstünde durur, uzun süre pragmatizme geri dönmez. Dolayısı ile aradaki sürecin her bir işaretin tesir boyutunu temyiz etmek yani sekansın her bir yorumlayıcı tarafından doğrulamak gibi bir garantiyi beraberinde getirmesi şartına şaşmamalıdır. Peirce'ün incilvari yorumu ile işaretin anlamı "meyvelerinden tanınacak" nevidendir (CP 5.402). İşaretin anlamı ile işaretin olası tesiri arasındaki bağlantı kafamızda tasarladığımızla aslında olan, hakikatte vuku bulan arasındaki farktır (CP 3. 266). Fahim Bey'in hezeyanı da budur. O hep arzuları ve yapamadıkları arasında ömrünü heba eder (FB 83, 88,

112). İstekten arzuya geçişte (Duman 2018d, 76) en belirgin netice arzusunun sonsuz (s. 72) olacağıdır. Fahim Bey'in asla durmamasına, vazgeçmemesine rağmen başarısız olmasının arka planında Paşa'nın cevabındaki idrak yatar ("Evet evladım, doğrusu size hiçbir şey yapamadım. Fakat hiç olmazsa düşündüm ya!" FB 15). Fahim Bey de başarısız olmuştur, muvaffak olamamıştır, ama hiç değilse düşünmüştür (XV. Fahim Bey'in Dosyaları kısmı bu teşebbüsün nesnel halleri üstünedir. FB 85-89).

Fransız tiyatro kumpanyasındaki kıza âşık olan Fahim Bey'de de aynı abartılı tavrı görürüz:

"Böyle artistlere takdim edilebilecek hediyeleri almak bizim haddimiz değildir! diye olanca parasıyla yalnız bir buket çiçek almaya karar vermiş. Ancak fedakarlık hevesiyle, bütün parasını harcamak azmiyle, yaptırdığı buket o kadar büyük olmuş ki, Fahim Beyin aşkının şöhreti gibi bu buketin şöhreti de arkadaşları arasında derhal yayılmış. Sirkeci'ye getirilmesi için bir arabaya binilmesi lazım gelmiş, trenden içeri güç halle sığdırılabilmiş, fakat kadının kompartımanında bunu alacak yer bulunmadığı için, derhal lokantalı vagonun bir köşesine gönderilmiş" (FB 17).

Bir yanda halihazırda vuku bulan nesne tecrübeleri yani davranışlarla tecrübe edilen hakikatin bize kazandırdıkları vardır. Kendinden eminlik esaslı ve ben merkezli yani içerden dışarı istikametli bu pragmatizm ontolojik olarak çok da sağlam değildir. Yani algılanabilir etkileri ile kavramsallaştırdığımız (CP 5.401) dış dünyanın hakikatleri ile bizim iç dünyamızın hakikatleri arasında denge kurmamız bizim yapılandırılmış düşünsel-deyimlerimize (bizim çaba göstermemize) bağlıdır (Nagl 1992, 64). Belki de Fahim Bey doğrudur ("Sanki kim biraz deli değildir?" FB 92), mantıklıdır da diğer insanlar mantıksızdır (XXII. Fahim Bey'e Hitaplar ve Sualler kısmında bu çelişki gayet güzel izah edilir, ayrıca FB 91).

Peirce'ün "elmas" misali ile izah ettiği üzere kişiye göre hakikat ve nihai hakikat arasındaki mesafeyi kısaltmanın ve dengeyi sağlamanın tek yolu deneyimlemektir (CP 8. 208) ki bu da deney ve mantıksallık ile mümkündür (Peirce 1967, I.310; 1982, 3.254). Fahim Bey tatbikat konusunda başarısız olduğu için hakikat algısı zamanla farklılaşır. Aslan Hanı'na tıklıp kalır, dikkatini harici meselelere yönlendirir:

"Aslan Hanı'nda ne yaparmış bilir misin, Hanım?.. Söylesem inanmayacağın gelir!.. Meğer, sefer tasında taşıdığı yemekleri yarı soğuk, yarı sıcak yedikten sonra yatar da bol bol uyurmuş!.. [...] Ayol, alemin gidişatından sana ne?.. Sen sadrazam mısın, yoksam hariciye nazırı mısın, a mübarek!.. Sana ne oluyor, şunu bir anlat bakayım!.. Dünyanın derdini söyleye söyleye biçare Saffet Hanımı da dertli etti!.." (FB 55).

Onun için bir sığınak olan Aslan Hanı'nda şirketçilik oynarken (bkz. XV. Kısım) ona gerçek manada değer veren tek insanı da kendince düşünmüş olmalıdır:

"Gençliğinde babası duysun da memnun olsun diye, boş bir konak tuttuğu gibi, yine, içinde hülya kurup uyumaktan başka bir şey yapamadığı Arslan Hanındaki yazıhanesini de haremının gönlünü hoş etmek için tutmuş olabilecekti. Onun oraya her gün nice zahmetlerle taşınması da acaba Saffet Hanımın ümitlerini beslemek için yaptığı bir fedakârlık değil miydi? Oradaki rahatsız uykuları belki hep Saffet Hanımın güzel bir rüya görebilmesi içindi!" (FB 56).

Batı düşüncesinde pragmatizm "kişinin kendi iyiliği esaslı bilgi" ile "herhangi bir şekilde anlamlı olan davranışlar" (ki bu ikisi iki farklı kutuptur) arasında denge kurmak biçiminde tanımlanabilir (Kempski 1952, 24). Peirce bu bağlamda olası davranışlarla ilgisi olan şeyler hakkında edinilen malumatın esas teşkil ettiğini düşünür. "Zihninde kendi kendine kolay kolay hallettiği şeyler hep hayal ve muhalden ibaret tasavvurlar" olan Fahim Bey'in (FB 52) muvaffak olamamasının altında etrafi (ki bu en sağlam manada insan dışındaki "şey" in karşılığı olsa gerekir) ile uyumsuzluğu ve *şeyler* hakkındaki malumat eksikliği yahut yanlışlığı yatar.

Netice yahut "Hiç ve Çok Şey Arasındaki Fark"

Peirce hem pragmatizmin hem de dil-eylem teorisinin temellerinden addedilecek "davranışsal eğilimlerden (habit)³ eylemi mümkün kılan inançların (belief) şüpheye geçişi" olarak özetleyebileceğimiz düşünme tezini (5. 12) İngiliz psikolog Alexander Bain'den (1818- 1903) alır (II. 461). Peirce pragmatizmin temel olarak bu *şüphe* (doubt) ve *inanç* (belief) esaslı davranış psikolojisinden farklı olmadığını düşünür. Fahim Bey'in de karakterinin temeli *inanç* ve *şüphe* esasları üstüne kuruludur. Esere hâkim olan bazı kavramlara⁴ atılacak kaba bir nazar insanın eyleme geçmesinin temelinde *hakikat* algısının yattığını gösterecektir (CP 5.12), yani Fahim Bey'in hakikat algısı zikredilen kavramların hususi hakikat alanlarının birleşmesi ile oluşur. "Hakikat algısının" temelinde de (hem günlük hayattaki anlamı hem de bilimsel manası ile) hakikatin "açık" ve "belirgin" biçimde ortada olması gerekliliği mevcuttur. Zira Fahim Bey'in temel sorunu da hakikati, yaşanan dünyayı tam algılayamamak olsa gerektir.

"Birazdan" geçidi ve "yarın" caddesi ile ancak "hiç -bir şey" şatosuna (FB 52) ulaşabilecek olan Fahim Bey "[...] arada sırada muzaffere benzeyen bir mağlup" (FB 53) olarak hep biraz uyuklayan bir halde (FB 72) hayatı pek de ciddiye almayan (FB 73) biri gibi görünmektedir. "Yol kenarına çalı diyeceğim, geçen sürülerin yünlerini toplayacağım, satıp da sizin paranızı vereceğim!" (FB 55) benzetmesi ile tenkit edilen ticaret anlayışı zamanla hastalıklı bir oyun halini alır. Kendi kendine olmayan firmalara mektup yazıp cevaplar verir: "Fahim Bey'in gönlüne göre, öyle karlı ve tatlı geçer ki, gelen mektuplarla bunlara yazılan cevaplar, gönderilen mektuplarla bunlara alınan cevaplar birbirinden leziz ve nefis olur ve nice kartonlar bunlarla dolar, taşarmış" (FB 87). Gündüzki işlerini, gece rüyalarına hazırlamak içinmiş gibi (FB 59) yürüten Fahim Bey ilerleyen yaşlarında iyice maziye gömülür: "Üstlerinde eski gevezeliklerin daha büsbütün uçmamış tadı hafif bir güzel koku gibi duyulan bu sözlerinde ekseriyetle: 'dün', 'evvelki gün', 'geçen gün' der gibi: 'bundan yirmi beş sene evvel', 'bundan otuz sene evvel', 'otuz beş sene evvel', 'kırk sene evvel' dediği olurdu" (FB 70). Kendisini gören herkesin türlü türlü bulduğu, başka başka bildiği Fahim Bey (FB 127) yaşlanınca kendisine merhamet duyulsa da (FB 98) yazar tarafından ciddiye alınmaz (FB 68), zira "zaman her şeyi unutturarak her malûmattan yeni cehaletler doğurur" (FB 102).

Yaşlı Peirce'ün faydacılık esaslı pragmatizme mesafeli davranmasının bir diğer nedeni de düşüncedeki semiotik merkezdir (yani tasavvurun içinde gerçekleştiği genel motifler). Eylem olarak eylem ve soyut pragmatizm, gerçeği arayan eylemsellikte revaçta olan bir süreç değildir. Tüm yaşamı bir bütün olarak eylemselliğe dökmek *pragmaticism* için ölümdür. Zira sadece eylemin uğruna, eylem olarak gerçekleştirildiği düşüncesi gözetilmeksizin yaşar isek eylemin hiçbir rasyonel anlamı olmaz. Dolayısı ile şüphe götürmeyecek şekilde *anlam* işaretlerin veya kelimelerin doğasındadır (CP 5.429; Peirce 1967, II. 406). Yani yapmasa da yapmayı tasarladıkları ile var olan bir Fahim Bey *paragmatizm* olarak bir hiçken *pragmaticism* açısından çok şeydir.

³ *Alışkanlık* bir eylem kuralı olarak sadece insan davranışlarını kapsamaz, bilakis doğayı da ifade eder (CP 5.373 ve 5.397) yani davranışlarımızın başarılı olması için hakikatteki (gerçek hayattaki) davranış kuralları ile uyumlu olması gerekir (CP 5.538). Gerçi Peirce hakikatin manasını izah eder (CP II. 397 vd.) fakat daha mühim olanı kavramın hangi şartlarda kullanılabilir olduğudur.

⁴ Bir dil tasavvur etmek bir yaşam formu tasavvur etmektir (Wittgenstein [1953]/1971, 24). Eylemsel eğilimler ve işaretlerin anlamı arasındaki bağlantıyı gayet net izah eden bu tanımlamaya göre Fahim Bey'in esas sorunu "kullandığı dil" (hususî terminolojisi) olsa gerektir. Fakat bu dilin en mühim yapı taşının inanç (batıllar da dahil) olduğu unutulmamalıdır (Peirce 1968, 55; 1982, 3.263 vd). Fahim Bey'in dünyasını tesis eden mühim kelimelerden bazıları bize bu hususta fikir verecektir: Keman, konak, sadrazam, rütbe, nişan, memuriyet, ticaret, maaş, para, Fransız, köpek (Irondel), arkadaş, akraba, esvap, gösteriş, hülya, rüya, saat (zaman), peynir, baba, gazete, enişte, Londra, pamuk, gölge, Aslan Hanı, hanım, pısrık, melek, yaşlı (ihtiyar), istihfaf, uyku, dosya, defter, deli, hesap, abartı, ciddiyet (ve ciddiye alınmak) vb.

Kaynakça

Apel, K. O. (1975), **Der Denkweg des Charles Sanders Peirce. Eine Einführung in den amerikanischen Pragmatismus**, Suhrkamp, Frankfurt a. M..

Apel, K. O. (1973), **Transformation der Philosophie**, C. I (Sprachanalytik, Semiotik, Hermeneutik), Suhrkamp, Frankfurt a. M.

Apel, K. O. (1976), **Transformation der Philosophie**, C.II (Das Apriori der Kommunikations-gemeinschaft), Suhrkamp, Frankfurt a. M.

Duman, M. Akif (2018a), “Sabahattin Kudret Aksal’ın “Vav’lar”ının Semiotik Bakımdan (Bühler’in Organon Modeli Eşliğinde), John R. Searle’ün Uyuşmazlık (Divergence) Bakışı İçinde ve Dil-Eylem Teorisi (Speech-Acts) Çerçevesinde Ele Alınması”, **Asobid (Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi)**, Cilt/Volume 2. Sayı/Issue 4. Aralık/December 2018, ss.11-36.

Duman, M. Akif (2018b), “Lynne Tirrell’in Anapher Teorisi’nin Metin Tahliline İlişkin Pratik Faydaları: Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun Hikâyeleri Örneği”, **Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (EFAD)**- Cilt/Volume 1, Sayı/Issue 1, s.33-49.

Duman, M. Akif (2018c), “Hans Blumenberg’in Epistemoloji Teorisi ve Bilhassa “Horror Vacui” Kavramı Çerçevesinde Yusuf Atılgan’ın “Saatlerin Tıkırtısı” İsimli Hikâyesi”, **Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi- International Journal Of Social Sciences, Injoss**, Yıl/Year: 2018 - Cilt/Volume: 1 - Sayı/Issue: 3-Özel Sayı, ss.61-72.

Duman, M. Akif (2018d), **Lacan’ın Metafor Anlayışı**, Gece Akademi, Ankara.

Duman, M. Akif (2018e), “John Langshaw Austin ve Ted Cohen’in Dil-Eylem (Speech Act) Teorileri Çerçevesinde Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın “Ecir ve Sabır” Hikâyesine Atf-ı Nazar”, **Molesto**, Cilt:1, Sayı:4, s.38-52.

Duman, M. Akif (2019a), “Aristoteles ve Coenen Merkezli Analoji Teorisi Kapsamında Sait Faik’in İlk Dönem Hikâyelerine Genel Bir Bakış”, **Sosyal Bilimler Akademi Dergisi**, Cilt 2, Mart 2019, s.49-94.

Duman, M.A (2019b), “Freud’un Rüya Tasavvuru Kapsamında Peyami Safa’nın Matmazel Noraliya’nın Koltuğu Romanından Misaller ile Metaforun Geçici İkâme Teorisi”, **Humanitas**, 7(13), s.61-78.

Duman, M. Akif (2019c), “Monroe C. Beardsley’in Absürtlük Teorisi’nin Oğuz Atay’ın ‘Unutulan’ İsimli Hikâyesinden Misaller İle İzahı”, **Edebî Eleştiri Dergisi**, c. 3/1, s. 74-105.

Duman, M. Akif (2019d), “Ricoeur’nün Paradoks Teorisi ve Bühler’in Gestalt’i Bakımından Ahmet Hamdi Tanpınar’ın “Abdullah Efendi’nin Rüyaları” İsimli Hikâyesi, **Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]**, Yıl 5, Sayı 10, Bahar 2019, ss. 116-146.

Duman, M. Akif (2019e), Nietzsche, Hobbes ve Locke Merkezli Metaforik Reaksiyon Kapsamında Yaşar Kemal’in “Yatak” ve Nezihe Meriç’in “Susuz” Hikâyelerinin Mukayesesi”, **Akra Kültür Sanat Ve Edebiyat Dergisi**, 2019 (S.18) c.8, s.127-143.

Fisch, M. H. (1964), “A Chronicle of Pragm 1865-79”, **The Monist** 48.

Hisar, Abdülhak Şinasi (1996), **Fahim Bey ve Biz**, Bağlam, İstanbul.

Horkheimer, M. ([1947]/ 1967), **Zur Kritik der instrumentellen Vernunft**, Frankfurt.

James, William (1975), **Pragmatism and The Meaning of Truth**, Cambridge.

James, W. (1897), **The Will to Believe, and other essays in popular philosophy**, Longmans, Green & Co, New York.

Kant, Immanuel (1781), **Kritik der reinen Vernunft (KrV)**.

Karaosmanoğlu, Y. Kadri (1969), **Gençlik ve Edebiyat Hatıraları**, Bilgi Basımevi, Ankara.

- Kempster, Jürgen v. (1952), **Charles S. Peirce und Pragmatismus**, Stuttgart.
- Klüver, J. (1971), **Operationalismus. Kritik und Geschichte einer Philosophie der exakten Wissenschaften**, Friedrich Frommann Verlag, Stuttgart.
- Lorenzen, P. (1980), **Methodisches Denken**, Suhrkamp, Frankfurt a. M.
- Martens, Ekkehard (1975), **Texte der Philosophie des Pragmatismus. Charles Sanders Peirce, William James, Ferdinand Canning Scott Schiller, John Dewey**, Reclam, Stuttgart.
- Morris, Ch. W. (1938), "Foundations of the Theory of Signs", in: **International Encyclopedia of Unified Sciences** 1, Nr. 2. University of Chicago Press, Chicago.
- Nagl, Ludwig (1992): **Charles Sanders Peirce**, a.M/ New York Campus, Frankfurt.
- Pape, H. (1979), **Erfahrung und Wirklichkeit als Zeichenprozeß: Charles S. Peirces Entwurf einer Spekultativen Grammatik des Seins**, Suhrkamp, Frankfurt a. M.
- Peirce, Ch, S. (1931- 1935 ve 1958), **Collected Paper of Ch. S. Peirce**, C. I-VI. yay. Ch. Hartshorne ve P. Weiss, Cambridge/Mass. 1931- 1935; C.VII-VIII. yay. A. W. Burks. Cambridge/Mass. 1958. (Bd. I- VI, 1960) [CP].
- Peirce, Ch, S. (1967), "Die Festlegung einer Überzeugung", Ch. S. P., Schriften I. **Zur Entstehung des Pragmatismus**, yay. K. O. Apel. (Çev. G. Wartenberg), s.293- 325 [CP 5. 358-387], am Main Suhrkamp, Frankfurt
- Peirce, Ch, S. (1968), **Über die Klarheit unserer Gedanken**, (çev. K. Oehler), Frankfurt.
- Peirce, Ch, S. (1982), **Writing of Charles Sanders Peirce. A Chronological Edition**, (ed. M. H. Fisch, C. W. Kloesel vd.), Indiana Uni. Press. Bloomington, Ciltler: (1) 1857-1866, (2) 1867-1871, (3) 1872-1878 ve (4) 1879-1884. Bu çalışma CP ile takriben eş karşılıklara sahiptir.
- Peirce, Ch. S. (1970), Was heißt Pragmatismus? Ch. S. P. Schriften II. **Vom Pragmatismus zum Pragmatizismus**, yay. K. O. Apel. (Çev. G. Wartenberg), s. 389-415 [CP 5. 411- 437], Am Main Suhrkamp, Frankfurt
- Peirce, Ch. S. (1991), **Schriften zum Pragmatismus und Pragmatizismus**. yay. K. O. Apel. (Çev. G. Wartenberg), Suhrkamp, Frankfurt a. M.
- Russell, B. ([1909]/ 1971), "Der Pragmatismus", in: B. R., **Philosophische und politische Aufsätze**, ed. W. Steinvoth, Stuttgart, s.61-98.
- Tanpınar, A. Hamdi (1992), "**Fahim Bey ve Biz**", **Edebiyat Üzerine Makaleler**, Haz. Zeynep Kerman, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Wittgenstein, L. ([1953]/1971), **Philosophische Untersuchungen**, Suhrkamp.